

KOMUNÁLNÍ SFRAGISTIKA

Termín komunální sfragistika je často ztotožňován se sfragistikou měst. Bylo by ovšem chybou definovat komunální sfragistiku pouze jako městskou. Zahrnuje totiž rovněž pečeti městysů, vesnic – které jsou však podstatně mladší než pečeti měst – místních částí, přihlížíme rovněž k razítkům městských úřadů, podniků a v neposlední řadě i městských orgánů a rychtářů. Nejvíce informací však víme o pečetích měst, kde sfragistické bádání pokročilo nejdále; tato materie konečně představuje z oblasti komunální sfragistiky rovněž složku nejstarší. Pečeť u měst, ale také městysů a vesnic, představuje nejen právní prostředek, ale současně se stala symbolem jejich svébytnosti a reprezentace; byly to právě pečeti obcí, které po roce 1990 často poskytly náplň pro obecní znaky. Pečeti obcí, zejména měst, se ale rovněž využívaly např. k označení kvality určitého výrobku či produktu – zde je velmi známá např. brněnská městská pečeť jakožto vítané potvrzení kvality sukna, které proudilo z Brna např. na vídeňské trhy.

Pro vznik městských pečetí ovšem musely být nutně splněny společensko-ekonomicko-právní podmínky. Teprve v určitém okamžiku života města stala jeho obec před nutností disponovat pečetí. Obvykle se tak dělo tehdy, když potřebovala vydávat listiny či prostě zlistňovat právní pořízení, a to ať již sama za sebe jako osobu právnickou, nebo za své jednotlivé měšťany, kteří se na své město většinou obraceli, neboť nedisponovali vlastní pečetí. Samozřejmě, že takový proces ovlivňoval výrazně majitel města. Podporoval jej zejména panovník, a tak se můžeme setkat nejprve s pečetěmi měst zeměpanských. Výhodnost uvedeného procesu si však vzápětí počaly uvědomovat rovněž magnátské špičky společnosti, které tak s jistým zpožděním počaly podporovat rovněž vznik pečetí u svých – poddaných – měst.

Dobou vzniku zaostávají pečeti měst v českých zemích za sfragistickým materiálem měst západní Evropy. Nám geograficky, ale často rovněž inspirativním ovlivněním, byla nejbliže města v Říši. Mezi nejstarší středověké doklady městských pečetí v Říši náležejí pečeti Cách (1134), Kolína nad Rýnem (1149), Mohuče (1150), Trevíru (1149) či Norimberku (1195). Právě pod vlivem říšských měst se začala prosazovat komunální sfragistika i u nás. Nebylo jistě náhodou, že z měst, nacházejících se dnes v České republice, disponoval jako první městskou pečetí nejpozději v roce 1242 Cheb, který ovšem byl ovšem součástí Říše a k českému státu nenáležel.

České země prožily poměrně bouřlivý rozvoj měst ve 2. polovině 13. století, zakladatelskou činností proslul především Přemysl Otakara II. Z městských obcí přináležejících k českým zemím již ve 13. století máme doloženu roku 1247 pečeť Brna, 1257 Malé Strany, 1262 Litoměřic, 1264 Starého Města pražského, 1272 Znojma, 1273 Mostu, 1274 Kadaně, 1289 Klatov a Opavy (dnes deperditum), 1297 Uherského Brodu a Podivína; jihlavská pečeť (z roku 1249) se dodnes nedochovala. Podle nejnovějších výzkumů zejména na poli diplomatiky se zdá, že i když města ve 13. století v českých zemích vlastnila své pečetidlo, nemuselo to nutně ještě znamenat, že by disponovala městskou kanceláří. Zejména u některých markraběcích a biskupských měst se dá předpokládat používání služeb markraběcí či biskupské kanceláře (zejm. Olomouc).

Ve čtrnáctém století se setkáváme s dalšími pečeti menších královských měst, ale jsme svědky existence pečeti rovněž u měst poddanských – např. Německý (Smilův) Brod, Český Krumlov ad. Za husitských bouří dochází k velkému rozvoji městských pečeti mj. i proto, že se stupňuje politická moc a vliv měst, zejména v Čechách; na Moravě byl vývoj poněkud mírnější. Proces byl bouřlivý a dokonce vedl V. Vojtíška k názoru o vzniku městských znaků teprve za husitství. Dnes je uvedený názor již prokazatelně správně vyvrácen a opuštěn, neboť vznik městských znaků je bezpečně i v českých zemích dílem konce století 13. a počátku 14. století. První polovina 15. století dala vzniknout pečeti různých městeček, dnes bychom řekli městysů, a tento vývoj pokračovala také ve 2. polovině 15. století a první polovině 16. století. Mohutný ekonomický rozvoj šlechty a její hospodaření ve vlastní režii samozřejmě výrazně podporovalo všestranný rozvoj poddanských měst a městeček, v jehož důsledku se rozvíjela také komunální sfragistika. Z pečeti městeček můžeme jmenovat např. Blučinu či Třešť. Z předmětného období pochází také privilegia na právo pečetit voskem příslušné barvy (u poddanských městeček obvykle zelené či černé), ale rovněž např. na znak obce.

To se již ale také objevují první pečeti vesnic. První privilegia pro vesnice v tomto směru známe u nás ze sklonku 15. století. Dosud nejstarší privilegium pro vesnici je známo z roku 1496 pro Křenovice na Přerovsku; dále je třeba obdržely Velký Týnec (1499), Vojkovice (1500), Medlov (1502), Němčičky (1509) či Střelice (1521). Právo pečetit jim udílela vrchnost nebo na požádání panovník. Setkáváme se ale v rámci roztržité držby s tím, že pokud vesnice byla rozdělena do několika částí, přičemž každá náležela jinému vlastníkovi, měla rovněž každá část svou pečeť od své vrch-

nosti. Mezi první vesnice, které náležely mezi příjemce takových výsad, často náležely vsi horenské, neboť pro svá horenská práva častěji potřebovaly užívat pečeti. V Čechách se setkáváme s větším nárůstem pečeti v 17. století, avšak dosti regionálně, vynikají v tom třeba obce na panstvích Slavatů. Na Moravě rozvoji vesnických pečeti napomohla Rektifikační akta (1749), v kterých poddaní přiznávali půdu za účelem daní, přičemž je měly zpečetit. Jejich obdobou ve Slezsku byl Karolinský katastr a rovněž v něm a kvůli jeho stvrzení si vesnice nechávaly vyhotovovat typáře. Teprve tereziánský katastr ve 2. polovině 18. století v Čechách poskytl větší možnost vzniku vesnických pečeti, ale nebyla zde povinnost je zpečetit.

Za rozhodující pro rozvoj obecních pečeti na Moravě tedy můžeme považovat Rektifikační akta a rok 1749. Obce si kvůli jejich potvrzení pořizovaly pečetidla, pokud je tedy již neměly z dřívější doby. Jak ukázal výzkum obcí jihlavského panství, rozkládající se zemsky v Čechách i na Moravě, stala se zde zemská hranice skutečně klíčovou. Bez ohledu na hranice panství, ty obce v rámci jihlavského panství, jež ležely zemsky v Čechách, si pečeť nepořizovaly, kdežto zemsky moravské obce panství Jihlava ano.

Rok 1848 je v českých zemích nikoli jen zlomem politickým, ale rovněž správním a v neposlední řadě taktéž sfragistickým, byť zde do jisté míry. Vytvořením nové státní a místní správy se staly obce nejnižší správní jednotkou. V jejím čele fungoval obecní výbor, jemuž předsedal starosta a radní. Toto ustanovení vešlo v platnost v roce 1850 a obce si sice nadále ponechávaly své typáře, nicméně od poloviny 19. století se stále více a více používala razítka; nejprve kovová, posléze pryžová. Veškerá obecní symbolika pak na pečetích a zejména razítkách zanikla v roce 1952. Tehdy bylo státem nařízeno, že obce mohou na svých ověřovacích prostředcích používat toliko státní znak; změna nastala až po roce 1990, kdy se komunální heraldická symbolika na obecní razítka opět vrátila.

Nejstarší pečeti našich obcí jsou pochopitelně pečeti velké. Rostoucí diplomatická činnost a prohlubující se agenda, často i speciální, si vyžádala vznik dalších typů pečeti, zejména menší a sekretní. Můžeme-li věřit údajům z literatury, pak zřejmě nejstarší sekret z měst měl u nás znovu Cheb (1302), kde se jistě opět projevil charakter říšského města. Menší a sekretní pečeti se samozřejmě od velkých odlišují menšími rozměry, prostším pečetním obrazem i legendou, jež má poněkud jiné znění a někdy se do ní i dostává určení agendy, pro niž měla být menší pečeť využita (např. soudní agenda; viz pasáže o typech pečeti a jejich použití *ad contractus, ad fundi a ad causas*).

Zajímavé jsou poměrně vzácně doložené sdružené pečeti obcí. Tak např. pro obce Šošůvka a Sloup na Blanensku známe takovou pečeť k roku 1682 (1789 mají ještě každá vlastní), dokonce pro tři vesnic tamtéž – Suchdol, Těchov a Veselici – vznikla sdružená pečeť roku 1757 a rovněž pečetní legenda se ke všem třem obcím hlásí. Společné pečetidlo zahrnuje tři symboly, každý pro jednu obec. Do Josefínského katastru pak byla otiskována jen ta část pečetidla, kterou potřeboval jedna ze tří obcí na zpečetění své písemnosti.

Dostáváme se k vnějším znakům pečeti. Nejprve byly pečeti královských měst zhotovovány z vosku červené barvy, zatímco pečeti měst poddanských z vosku zeleného či černého. V průběhu 18. století si ale i poddanská městečka osvojila pečetění červeným voskem. Osvojila si tak obvykle sama a v podstatě již nejde o pečetní vosk, ale španělský pečetní lak.

Naprostá většina pečeti našich měst je okrouhlá, což platí nejen pro velké pečeti, ale rovněž menší a sekretní. Nutno ovšem zmínit, že v nejstarší etapě se lze poměrně hojně rovněž setkat s pečetěmi štítovitého tvaru (např. Jihlava, Podivín, Litoměřice). Ostatní tvary jsou vzácnější. Jistě poměrně překvapující je špičatě-oválný tvar u prvního ze tří pečetních typů města Mostu ve 13. století, dále osmibokou pečeť používala Brtnice anebo šestibokou pečeť Uherské Hradiště, kde však může hrát roli skutečnost, že se jedná o sekret. Obvyklá velikost velkých městských pečeti se pohybuje do 60 mm, ale např. pečetidlo Starého Města pražského dosahovalo 90 mm.

Volbou námětů pečetního pole u pečeti měst i vsí nacházíme totožný vývoj – jedná se o *mluvící znamení*, *motiv obživy většiny obyvatelstva*, což u vesnic bývalo obvykle zemědělství (radlice, krojidla, rýč, sekera, vidle apod.), *rostlinné motivy* (zejména stromy), jež mohou patřit mezi mluvící znamení (např. Doubravice-dub, Lipove-lípa) – pak je řadíme do první skupiny; pokud ne, odkazují zpravidla na nějak památný či hraniční nebo jinak významný strom v katastru obce, tradice sadů v obci. Dále je to *symbol vrchnosti*, kterým obvykle bývá *znak* u měst královských a markraběcích či *erb* u poddanských městeček (např. nejdříve Smilův, pak Německý a konečně dnes Havlíčkův Brod). U královských či markraběcích na Moravě je to štít s českým lvem (např. Litoměřice), resp. moravskou šachovanou orlicí (např. Znojmo, Olomouc). Pečetní pole ale také přinášejí *městské znaky*; v našich zemích dosud nejstarší pečeť s městským znakem je prokazatelně pečeť města Opavy (1289), která je dnes bohužel deperditní, následovaná brněnskou městskou pečetí (1315). Také se objevují *zakladatelské scény*, *patroni*

města, symbol *hornictví* u horních měst (nejčastěji kladívko a mlátek) a velmi častý, ba přímo pro města typický, je *topografický* typ pečetního obrazu, tj. ten, který zachycuje městské hradby, bránu, věže atp. Zdá se, že přes veškerou obecnou schematičnost a symboliku můžeme přece v podobě některých topografických typů pečetního obrazu najít i reálnou podobu opevnění toho kterého města. V pečetním poli některých obcí se objevuje i symbol ve štítu. Navzdory tomu se obvykle nejedná o znaky a štít se do pečetního pole dostal náhodou, libovůli objednavatelů typáře. I štít však podléhá typologickým a módním vlivům. Na pečetích můžeme najít španělský, renesanční, francouzský, velmi častá je i barokní oválná kartuše. V době husitské revoluce se můžeme setkat na pečetích našich měst taktéž se zastoupením kalicha.

Písmo a jazyk legendy v podstatě sleduje obecně platný vývoj písma a jazyka v opisech pečetí v českých zemích. Nejstarší pečetí mají samozřejmě legendy v latině a jsou zhotoveny smíšeným majuskulním písmem; přibližně od 2. poloviny 14. a zejména pak v 15. století se objevuje gotická minuskula. Od 16. toletí nabývá většího zastoupení kapitála, která posléze přechází i na komunální razítka. Na těch se však můžeme v 19. století setkat rovněž s antikvou, kurzivou či frakturou. Musíme si ale uvědomit, že pečetí města jsou prostředkem poměrně konzervativním a typáře často město užívalo i několik století. Pokud bychom tedy chtěli např. sledovat vývoj písma pečetních legend našich měst, je potřeba nejprve stanovit, zda máme před sebou typář, který vznikl přibližně v době sepsání písemnosti, na níž se nachází jeho pečeť, nebo naopak město používalo pečetidla staršího, a to třeba i několik století.

Na konzervativnost a tradici ukazuje i jazyk, kdy latina dominuje až do 15. století, kdy je možno se setkat s češtinou a němčinou. Naopak od této doby a zejména ve století následujícím – díky prudkému rozvoji města a městeček – národní jazyky dominují. V 19. století v době rostoucího nacionalismu je dokonce možno na nich sledovat do jisté míry také národnostní složení měst. Za Protektorátu Čechy a Morava se stala němčina povinnou v opisech razítek našich obcí a zejména u obcí v Mnichovskou smlouvou odstoupeném pohraničí, pronikaly fašistické symboly také do pole razítek.

Datum uvedené v legendě pečetí nemusí ukazovat na datum vzniku pečetidla, ale může upomínat na jinou důležitou událost v životě obce (např. u obce Závist – obec byla k roku 1669 pustou, ale v roce 1776 se zde obnovil život a toto datum nese i nové pečetidlo). Obvykle ovšem datum dobu pořízení pečetidla znamená.

Zejména ve středověku a raném novověku měla pečeť pro obec značný význam, neboť představovala nejdůležitější ověřovací prostředek obce, vyjadřující souhlas s obsahem písemnosti. Pro právní závaznosti písemnosti tak byla nezbytná. Proto se pečetidům obcí dostávalo značné pozornosti a zejména u měst, kde byla spolu s privilegii (jež pojišťovala práva obce), uchovávána v truhlicích. Od takové truhlice mělo různý klíč několik konšelů, jedinec k nim neměl přístup. Teprve když se všechny klíče sešly, mohla být truhlice otevřena. V tom lze spatřovat pojistku proti zneužití typáře. Za ztrátu pečetidla byl viník tvrdě potrestán. Pokud se jednalo o purkmistra ve městech, nadále nesměl chodit do rady, mohl být i potrestán na hrdle a majetku.

Vhodným příkladem uložení cenností a pečetidel v truhlici poslouží třeba obec Rouchovany. Víme, že původně bylo na rouhovanské radnici v železné truhlici se zdobným kováním uloženo rychtářské právo, obecní pečetidla stříbrná a mosazná, gruntovní registra se zápisy koupí a prodejů nemovitostí z let 1595–1854, parcelní protokol z roku 1826, nejstarší katastrální mapa z roku 1825, hlavní počty o příjmech a vydání městečka Rouchovan za léta 1711, 1713, 1729, 1741–1752, rejstříky obecních hospodářů za léta 1747–1769 (české) a 1750–1752 (německé), ratifikační smlouvy o výplatě robot za roky 1738–1740, 1741–1743, 1761–1763, 1764–1768, 1773–1775, 1777–1779 a 1780–1782. Součástí truhlice byly též doklady o výsadách městečka Rouchovan. Železná truhlice jistě měla sloužit a také jako protipožární pojistka.

V úvodu kapitoly byly zmíněny rovněž pečeti rychtáře. Těm se dostalo pozornosti zejména díky zájmu K. Lišky. Liškův výzkum, zahrnující více než stovku rychtářských pečetí, jej oprávnil navrhnout typologii nejčastějších námětů na našich rychtářských pečetích, a to: a) znamení z městského znaku, b) postava rychtáře na koni, c) pěší postava rychtáře, d) rámě (paže), třímající rychtářské právo, e) postava Spravedlnosti, f) kombinace dalších postav, symbolů či znaků vrchnosti. U fojtů máme možnost se spíše setkat s rodovými znameními, což je zřejmě důsledek v podstatě dědičného zastávání úřadu.